

Русана Бейлери

АЛБАНСКАТА ЛИТЕРАТУРА
КАТО ОГЛЕДАЛО НА НАРОДНАТА ДУШЕВНОСТ

© Русана Бейлери

© Издателство „Балкани“, 2009 г.

ISBN 978-954-9446-60-9

Русана Бейлери

**АЛБАНСКАТА
ЛИТЕРАТУРА
КАТО ОГЛЕДАЛО НА
НАРОДНАТА ДУШЕВНОСТ**

Посвещавам тази книга на учените,
които са ме подкрепяли и напътствали
най-осезателно в албанистиката:

И. И. Воронина

Jani Thomai

Emil Lafi

Петя Асенова

СЪДЪРЖАНИЕ:

Предговор от Робърт Елси	7
Увод	9
 Първа част	 11
Три проблемни области за албанската литература	11
1. Първи писмени паметници и книги на албански език	11
2. Езиковата стандартизация и албанската литература	21
3. Хетерогенният характер на албанската литература	32
 Втора част	 39
Фолклор, етнография и литературни интерпретации	39
1. Албански героичен епос	30
2. Юнакът <i>Дете Дукадинче</i> в българския фолклор	49
3. Фолклорните жанрове на <i>мъжката стая</i> (гостната)	54
4. Обичайно право: Канонът на Лека Дукагини	63
 Трета част	 86
Литературни портрети на класици от началото на XX век	86
1. Андон Зако Чаюпи	86
2. Алекс Ставре Дренова (Асдрени)	97
3. Герг Фища	104
4. Фан Ноли	108
5. Фаик Коница	119
 Четвърта част	 126
Съвременна география на албанската литература	126
1. Литературата в Албания след 1991 г.	126
2. Албанската литературна алтернатива в Косово	147
3. Албанската литература в Македония и културните контакти	174
4. Итало-албанска (арбърешка) литература	182

5. Творецът в емиграция – опора за албанската литература	201
6. Тома Кацори в България: последният албански възрожденец	214
Заклучение	220
Предговорът на Робърт Елси на английски	222
Библиография	224

ПРЕДГОВОР

През двайсети век народите на Балканския полуостров живяха по-скоро един до друг, отколкото заедно. Двадесет и първи век ще бъде коренно различен. Народите от Югоизточна Европа, подобно на останалите места на континента, се учат да живеят като семейство в общия европейски дом и страданията от миналото скоро ще потънат в спомените.

Трябва да се отбележи, че в настоящия момент тези народи, макар и многовековни съседи, не се познават добре взаимно. Може би е символичен фактът, че до неотдавна, за да се прелети от една балканска столица в друга, бе необходимо да се минава транзит през летищата на Виена, Рим или Цюрих.

Бизнесът и търговията са естествени силни двигатели за сближаването, но същата роля имат и културните контакти. Търговията със сигурност е в подем, но не може да се каже, че културният обмен на Балканите е на същото равнище. Нека се надяваме, че това ще се промени. Безспорно съществуващите езикови бариери изглеждат непреодолими и препятстват взаимното опознаване между народите. Така културният обмен може да се осъществи само чрез превод, с помощта на преводачите, които притежават божествения дар да накарат хората от различните езикови групи да осъзнаят, че в края на краищата не са толкова различни помежду си.

Албанците, много повече от останалите балкански народи, са страдали от дълга политическа и културна изолация. Причината не е в това, че те не искат да общуват или че са твърде малка езикова общност – все пак на Балканите има шест-седем милиона души, говорещи албански, а по-скоро в особеностите на историческото им развитие, които се характеризират с изоставане и политически мотивирани опити да бъдат държани в собствена затворена вселена. Именно затова преводачите от албански език играят изключително важна роля за разпространението на един достоверен образ на Албания и албанците пред външния свят и за по-доброто разбиране на тази страна.

Забелязвам с известна изненада, че през последните години на български език е преведена много повече албанска литература, отколкото на останалите балкански езици, дори

през последното десетилетие преводите на български са повече, отколкото на всички балкански езици, взети заедно. Заслугата е на отдадена група български преводачи и учени, които често с цената на лични жертви и със сигурност без особени финансови стимули се стараят да направят достъпно най-доброто от албанската култура.

С оглед многото преводи, публикувани в отделни книги, периодични издания и в интернет (особено www.albanian.dir.bg), е дошло и времето за сериозно научно изследване на албанската литература, което не е правено досега на български език. Русана Бейлери, авторитетен албаноолог не само в България, но и на Балканите, предлага на читателите отличен обзор на албанската литература – както на писмената, така и на устната, която ще им даде възможност да систематизират вероятно зачатъчните си знания по темата в подходяща перспектива. Това е типът трудове, които харесвам – книга, богата на конкретни детайли и точна информация и бих я препоръчал на всички, които се интересуват да научат повече за албанската култура и литературни традиции.

Робърт Елси (Robert Elsie)
Хага, Холандия
Ноември, 2008

УВОД

В исторически план Албания последна на Балканския полуостров формира самостоятелна държава през 1912 г. В културен план албанският език е най-късно засвидетелстваният писмен език в Европа, като първото известно издание е от 1555 г. Косвени данни и за наличието на писменост и откъслечни паметници датират и преди това, но превратностите на историята не са били благосклонни към културното наследство на този древен народ. Оригиналните писмени извори са оскъдни, етимологическите търсения трудно си проправят път под пластове чужди езикови наслагвания, а овладяването на езика е естествена пречка за чуждите изследователи. Въпреки че съществуват повече от една хипотези за албанския етногенезис, едно нещо остава почти неоспоримо, а именно, че няма данни албанците да са дошли там, където са, от някъде другаде. Археологически и лингвистични изследвания дават основание да се приеме, че албанската народност се формира постепенно на основата на илирийския етнос. Названието *арбъри* или *арбери* е първото от познатите ни народностни названия, което се споменава през II в. Приблизително по същото време у известния географ Птоломей се среща *албани*. Албанците наричат себе си *шкитари*, а езика – *шкит*. Въпреки многото хипотези е трудно да се достигне до точната етимология на това народностно название и времето на възникването му в сравнение с вариантите на международно известното название.

Албанците се делят на две групи, които исторически се различават по диалект, култура и религия. За относителна граница между тях се приема р. Шкумбин, като живеещите на север са гегийци (геги), а на юг – тоскийци (тоски). Гегийците на север още от средновековието са свързани с католическата църква, докато тоскийците на юг са били православни и са изпитвали много по-силно влиянието на Византия, а в някои периоди – и на България и Сърбия. След турското нашествие голяма част от албанците са възприели исляма, но това в никакъв случай не деформира чувството им за народностна принадлежност. Именно този факт през Възраждането улеснява процесите на формиране на албанската нация.

Настоящото многоаспектно изследване не проследява историята на албанската литература в хронологичен ред, а систематизира съществени за представяната култура проблеми, явления и личности с оглед информираността на потенциалния български реципиент и областите на научен интерес на автора. Сравнително кратката първа част поставя три проблемни области за албанския език и култура: корените на писмено-литературната традиция, процесът на езиковата стандартизация и хетерогенността на албанската култура от различните албаноезични територии. Втора глава без съмнение е най-атрактивният раздел, тъй като запознава със самобитността на албанския фолклор. Трета глава разглежда ролята на личността творец в историята на албанската литература от началото на XX в. Най-широко място е отделено на съвременната география на албанската литература. Албанската литература като цяло е ангажирана литература, което означава, че анализът на темите и идеите често доминира над този на поетиката и изказа. Понятната интерпретация на явленията предполага и отклонение в извънлитературното пространство – в особеностите на народопсихологията, историята и етнографията, а също известна енциклопедичност на изследването. Книгата е допълнение към изследванията на Тома Кацори, Боби Бобев, Бойка Соколова, Петя Асенова, Елена Атанасова и Грета Делчева в различни области на албанския език, история, политика и култура.

Благодаря на Петя Асенова, Румяна Станчева, Василка Алексова, А. А. Новик (Санкт - Петербург) и Робърт Елси (Канада) за отделеното време и препоръките относно настоящия текст, а също на колегите от Катедрата по общо, индоевропейско и балканско езикознание към Факултета по славянски филологии на СУ „Св. Кл. Охридски“ за оказаната подкрепа.

Русана Бейлери

ПЪРВА ЧАСТ

ТРИ ПРОБЛЕМНИ ОБЛАСТИ ЗА АЛБАНСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Първа глава: Първи писмени документи и книги на албански език

Един от най-сериозните въпроси на албанистиката, на който все още няма еднозначен отговор, е свързан с началото на албанската писменост и литература. Първият писмен документ е от XV в., а първата книга – от XVI в., но се предполага, че писмената традиция е по-ранна. Има преки и косвени данни, че албанският език е имал писменост поне от края на XIII в. по времето на албанските феодални княжества. Едно от тези доказателства е изказването на френския архиепископ на Тивар (Бар, Черна гора) Гилиеъм Адам, който пише: „Въпреки че албанците имат език твърде различен от латинския, те използват във всичките си книги латинската азбука.“¹ Къде са днес тези книги с латински букви? Залогът по темата е много голям, защото ако подобен писмен паметник някога бъде открит, това реално би довело до пренаписване на историята на албанската литература. Подобна деликатна за обществото ситуация неизбежно може да породи опити за измама и мистификация. Така през последното десетилетие ангажирано с научните среди лице недобросъвестно разви фалшива медийна и академична кампания, основана на твърдението, че в Тиранските архиви е открит ръкопис на гегийски диалект от 1210 г. Важността на проблема, а не хронологичният принцип, мотивира необходимостта българският читател да бъде запознат в самото начало с фактите и обстоятелствата относно първите албански писмени паметници.

¹ *Fjalori Enciklopedik Shqiptar*. Tiranë, 1985. f. 2: ADAM (ose ADE) Gulielem (Guillaume Adam ose Adae, 1270–1341) „Licet Albanenses aliam omnino linguam a latina habeant et diversam, tamen litteram latinam habent in uso et in omnibus suis libris“.

1. Първи писмени документи на албански език

Първият засега документ от 1462 г. е известен с името „Кръщелна формула“ (Formula e pagëzimit). Това е една извадка на албански от цялостен латински текст, която гласи: „Аз те кръщавам в името на Отца и Сина и Светия дух“ *Unte paghesont premenit Atit et birit et spertit senit*. Авторът на текста е архиепископът на Дуръс Пал Енгели (Pal Engjëlli, ок. 1417–1470), съвременник и близък съветник на Скендербег, който превежда това много необходимо изречение за приемащите католическата вяра, които не разбират латински. Текстът е открит от румънския учен Николае Йорга (1871–1940) в библиотеката във Флоренция и е издаден от него през 1915 г.

Робърт Елси лансира тезата, че по-ранно писмено свидетелство е кратко приложение към текста „Белифортис“ (Bellifortis, 1405). Става дума за осем реда, които при старателен анализ могат да бъдат съотнесени към праалбански форми и да съставят смислен текст, свързан вероятно с кръщелна или друга церемония на инициация.² Албанската академична общност приема скептично тази хипотеза.

Вторият документ е речникът на немския пътешественик Арнолд фон Харф от 1497 г., издаден през 1860 г. Минавайки по албанските брегове от Улцин през Дуръс и Саранда, той си отбелязва за нуждите на пътуването около 46 албански думи и изрази, които превежда на немски език. Ето някои от тях:

1. boicke	bukë	хляб
2. vene	verë	вино
3. oie	ujë	вода
4. mische	mish	месо
5. jat	djathë	сирене
6. foeije	vezë	яйце
7. oitter	uthull	оцет
8. poylle	një pulë	едно пиле
9. pyske	peshk	риба
10. krup	kripë	сол
11. kyckge	keq	лошо
12. mirenestrasse	mirëmëngjes	добро утро
13. myreprama	mirëmbërëma	добър вечер
14. do daple	do ta blej	ще го купя

² Elsie, R. *Historia e letërsisë shqiptare*. Tiranë-Pejë: Dukagjini, 1997. f. 9–10.

15. laff ne kammijss	laj këmishën time	изпери ми ризата (изпери една риза)
16. nea	një	едно
17. dua	dy	две
18. trij	tre	три
19. nijtgint	njëqind	сто
20. nemijgo	njëmijë	хиляда

Третият писмен документ на албански език е откъс от Великденското Евангелие (Perikoreja e Ungjillit të Pashkës), който представлява два фрагмента на албански език в гръцки ръкопис. Албанските текстове са на тоскийски диалект, написани на гръцката азбука, но без смислова връзка с гръцкия ръкопис. Смята се, че се отнася към края на XV в. или началото на XVI в., което показва, че и южният диалект е бил писмен в този период. Открит е през 1906 г. в библиотека в Милано.

2. Европейските традиции на Ренесанса

През XV в. все още няма писмени произведения на албански език и всички творби от този период са на латински, но през втората половина на XV век редица бележити албанци се вливат в руслото на европейския Ренесанс, оставяйки следи в различни области на науката, изкуството, философията и културата. Тяхното историческо място трябва да се разглежда и като отражение на цялостното духовно развитие на албанския народ преди турското завоевание. В областта на литературата от епохата на хуманизма обикновено се споменават три имена: Марин Барлети (Marinus Barletius, ок.1450–1512), Димитър Френгу и Марин Бечикеми (Marinus Becichemus Scodrensis, 1468–1526). Особено мястото от гледна точка на културно-историческото наследство заема Марин Барлети с произведението си, посветено на Скендербег. М. Барлети е роден в Шкодра и през 1478 г. защитава с оръжие в ръка родния си град от обсадилите го орди на султан Мехмед II, застанал лично начело на турската войска. Падането на Шкодра е едно от най-трагичните събития след смъртта на Скендербег и то е тема на първото произведение на Барлети „Обсадата на Шкодра“ (De obsidione Scodrensi, Венеция, 1504). След падането на града Марин Барлети заедно с много свои сънародници емигрира

във Венеция. Предполага се, че е участвал в движението на албанската емиграция, ръководено от сина, а по-късно от внуци на Скендербег, имащо за цел да подпомогне от вън освободението на страната. Известно е, че произведението за големия национален герой „История за живота и делата на Скендербег“ (*Historia de vita et gestis Scanderbegi, Epirotarum Principis*) е посветено на внука на Скендербег, Фердинанд, живеещ в Неапол. Написано е на латински език и е издадено между 1508–1510 г. в Рим. Има общо четири издания на латински (Страсбург, 1537; Франкфурт на Майн, 1578, и Загреб, 1743). Произведението на Марин Барлети остава сред най-ценните документални източници, достигнали до наши дни. То е в основата на повечето литературни интерпретации на образа на Скендербег, сред които и поемата на Григор Пърличев „Скендербег“.

3. Северноалбанска католическа школа

По времето на турските завоевания католическата църква в албанските земи загубва повечето от своите феодални владения и богатства. Нейната роля се свежда до това да противодейства на разпространението на исляма, като поддържа пламъка на християнството в планинските области, където векове наред под маската на католическите обреди се съхраняват силни следи от старинните народни вярвания. В тези условия без опората на местното духовенство и без превод на църковни текстове на език, който да бъде понятен за народа, католическата църква в Албания не би могла да изпълнява своите функции. Предполага се, че римо-католическата църква прагматично не се е противопоставила остро на издаването на религиозна литература на албански език през XVI и XVII в. Но като основна причина да се появят преводни и оригинални книги на албански език може да се приеме фактът, че в средите на самото албанско духовенство узряват идеи за съхраняване и развитие на албанския като литературен език. Потвърждение намираме в литературното наследство на „четирите големи Б-та“ на старата албанска литература, католическите свещеници Гьон Бузуку (Gjon Buzuku, –1555), Петър Буди (Pjetër Budi, 1566–1622), Франг Барди (Frang Bardhi, 1606–1643) и Петър Богдани (Pjetër Bogdani, ок. 1625–1689), а също Лек Матрьнга (Lekë Matrënga, 1567–1619). При авто-

рите от католическата школа албанският литературен текст в действителност е откъс от универсални за времето си религиозни текстове. Много често литературният текст е вплетен в християнските канонически учения, което дава ново лице на самия богослужебен материал. Това променя и статуса на преводача, който се превръща в редактор и автор. Речта следва модела на библейската реторика и поучителност, като основните теми са от Стария завет и Новия завет. Основните персонажи и поетически фигури също са библейски. Новото е авторската част, която разчупва системата и внася албански теми, типичен изказ и морал, както и традиционният за албанската поетическа система осемсричков трохаически стих. Не бива да забравяме, че преплитането между авторски и библейски художествени похвати може да подведе съвременния читател, тъй като ние днес не мислим с категориите и изразните средства на Библията и нашето съзнание не е свикнало да открива библейски елементи. Така, възприемайки текста без тази негова същностна страна, ние можем да уловим част от значенията, при това не най-основните, които е извличал средновековният човек. Ключ за интерпретацията на творбите от тази школа е алегорията, т. е. конкретно-изобразителното, художественото от наша гледна точка, е йерархически подчинено на символично-митологичното, свързано с религиозните представи. Това не са текстове, които можем да съпреживеем пряко, подобно на съвременната литература, но бихме могли да ги разберем, като използваме паралела с интертекстуалното взаимодействие между Библията и средновековните български литературни произведения.

4. Гьон Бузуку и първата албанска книга

Първата албанска печатна книга „Служебник“ (Meshari) е написана от Гьон Бузуку и е издадена през 1555 г. вероятно в местна типография в някой от градовете на Черногорското крайбрежие, който в този период все още е бил владение на Венецианската република. Единственият, при това силно повреден екземпляр от книгата, се съхранява в Библиотеката на Ватикана. Отсъства заглавен лист, но в послесловието са съобщени датата на издаването и времето на написването 1554–1555, както и името на автора Dom Gjon Buzuk. За самия автор на Служебника се знае малко. От езиковите особености

може да се определи, че принадлежи към северозападния ге-гийски диалект, т. е., че произхожда от някое от селата на западния бряг на Шкодренското езеро, вероятно близо до Шестан, сега на територията на Черна гора. Оскъдните данни, които имаме за автора, са от послесловието на Служебника, където четем:

„Аз, Дон Гьон, син на Бдек (Бенедикт) Бузуку, често мислейки, че на нашия език няма нищо разбираемо от Светите писания, исках за благо на нашия народ да се опитам, доколкото мога и знам, да просветя умовете на тези, които могат да разбират, колко велик, могъщ и всеопрощаващ е нашият Бог към тези, които го обичат с цялото си сърце. Моля ви от днес по-често да посещавате църквата, за да чувате думите на нашия Господ. Правейки това, нашият Бог ще бъде милостив към вас и тези, които са се мъчили досега, няма да се мъчат повече. И вие ще бъдете богоугодни и Господ винаги ще бъде с вас, когато следвате правия и отбягвате кривия път. Постъпвайки по този начин, нашият Господ ще ви даде повече, като жътва ще трае до беритба, а беритбата до сеитба. А аз искам да завърша моя труд, ако бъде това угодно Богу. В началото на 1554 г. на 20-ия ден от март започнах и завърших през 1555 г., петия ден на януари. Ако по лоша случайност на някое място съм сгрешил, моля да ми бъде простено от онзи, който е по-знаещ от мен, като поправи грешката, понеже няма да се изненадам, ако съм сгрешил, тъй като това е най-първата творба и е доста трудно да се предаде на нашия език. Защото тези, които я печатиха, имаха голяма трудност, така че нямаше как да не направят грешки, а аз не можех да бъда до тях през цялото време, тъй като поддържах църквата, като се налагаше да работя на двете места. А сега моля ви всички да се помолите на Господ и от мое име.“

Превод от албански Русана Бейлери
По транскрипция³

Предполага се, че въпреки първоначалното поощрение, инициативата на Гьон Бузуку в определен момент е могла да бъде осъдена от римските църковни власти и евентуално книгата му да е иззета от обращение, което е вероятно обяснение на факта, че от нея е съхранен само един екземпляр.

Авторите след Бузуку издават текстове-пособия за духовенството, но непредназначени за обредни служби. Служебникът се състои от превод на основните части от католическата литургия: големи части от Евангелието, текстове на молитви и части от катехизиса. Общият обем на книгата е

³ Çabej, Eq. red. *Meshari i Gjon Buzukut (1555)*. v. II. Prishtinë: Rilindja, 1987.

220 страници, от които са се запазили 188 страници. Общият брой на думите е 154 000, като речниковият фонд се състои от около 1500 лексеми⁴. Въпреки че става дума за превод, този първи голям паметник на строалбанската литература има определени достойнства. За историята на албанския език е много съществен богатият език, използван от автора, както стройността и обработеността на синтактичните конструкции. Книгата е написана с полуготически шрифт и латинска азбука, като са въведени 5 букви от кирилицата за специфичните звукове. Авторите след Бузуку, без да са познавали конкретно неговия Служебник, с малки изменения, използват същата графична система, която остава в сила в Северна Албания до края на XIX век. Значението на това произведение е предимно лингвистично, но в контекста на другите образци от староалбанската литература то заема особено положение със съдържателната си страна. Езикът на Бузуку съдържа уникални архаични черти, които не са документирани в други текстове. Според известния албански езиковед Екрем Чабей (1908–1980), издал двутомно изследване с фонетична транскрипция на Служебника, езиковите достойнства на този паметник могат да се приемат като доказателство за предшестваща писмена традиция, която Бузуку е отразил в своя труд, като тя би могла да се формира в средите на католическото духовенство в Северна Албания и основно в Шкодра. Екрем Чабей допуска също, че Бузуку може да се е опрял и на наддиалектните устойчиви форми на езика, свързани с богатите традиции на фолклора и обичайното право на северните планинци.⁵ Убедително е заключението на Агния Десницкая, че „Служебник“ на Гьон Бузуку може да бъде смятан за начало на литературната традиция на албанския език, подобно на преводите на евангелски текстове от Кирил и Методий на български език.⁶

⁴ За лексиката на албански в старите паметници по-подробно Kolë Ashta. *Leksiku historik I gjuhes shqipe v.I-III*. Tiranë: Universiteti i Shkodrës, 2006.

⁵ Çabej, E. *Hyrje në historinë e gjuhës shqipe*. Në: Studime gjuhësore. v. III. Prishtinë: Rilindja, 1976. f. 99.

⁶ Десницкая, А.В. *Албанская литература и албанский язык*. Ленинград: Наука, 1987. с.12.

5. Албанската литература през XVIII век

Албанската култура през XVIII век се развива в три направления, които могат да бъдат обособени по религиозен и географски принцип. Доминиращ за периода е ситуативният фолклор под ориенталско влияние, създаден с арабска писменост. Бейтеджиите (*bejtexhi*) са албански народни поети, които творят в духа на мюсюлманската традиция с арабска писменост, използвана официално от турския език до 1928 г. Названието им идва от т. нар. *bejmi* в значение „двустипише“, тур. *beyit*, араб. *bajt*. С този термин от ориенталската поетика в ислямската среда, съставляваща голямата част от населението на албанските градове в периода на турското владичество, се наричат импровизираните афористични четиристишия, най-често със сатирично съдържание. Съществена особеност на езика на бейтите е значителната му наситеност с ориентализми – основно елементи от турската разговорна лексика, както и много арабизми. Това отразява и речевата ситуация в албанските градове, които през XVII–XVIII в. са придобили типичните черти на източния урбанизъм. Според А. В. Десницкая творческата дейност на поетите бейтеджии е субстрат, върху който се наслагва поезия от по-високо ниво, създадена под влияние на персийската поезия, чиито автори използват арабски шрифт.⁷ За това свидетелства и фактът, че названието „бейтеджии“ се прехвърля на всички албански поети, принадлежащи към ориенталското направление. Това творчество се сравнява с литературата „алхамиадо“ (исп. *aljamiado*) с арабски букви, зародила се в Испания и Португалия през XV век.⁸ Основните центрове на ориенталското литературно влияние през XVIII в. са градовете Шкодра на север, Берат на юг и Елбасан в днешна Централна Албания. Пътешественикът Евлия Челеби, посетил Албания през 1670 г., пише, че Берат е имал много красиви джамии и такета (храмове на сектата на бекташиите), а в кафенетата на брега на реката се събирали и

⁷ Десницкая, А.В. *Cit. op.* с.20.

⁸ Elsie, R. *Cit. op.* f. 71.

беседвали поети и учени.⁹ По-късно Гирокастра и Тирана също се включват в тази традиция.

На второ място е развитието на итало-албанската литература в средите на изселилите се в Италия албански бежанци.

В най-неблагоприятно положение е християнското население в самата Албания, чиито усилия са в рамките на образованието и опитите за създаване на подходяща азбука.

6. Проблемът за периодизацията на старата албанска литература

Предвъзрожденските паметници на албанската литература са малко на брой, като същевременно са създадени в продължението на три века от автори, представляващи различни културни, религиозни и литературни направления. Това е предизвикало немалко дебати в албанската академична общност относно принципите на периодизацията и категоризацията на авторите и техните произведения. Отбелязвам този факт като съществен проблем в изучаването на предвъзрожденския период и се спирам на мнението на албанския учен от Скопие Зекирия Незири, който прави разделение на четири периода, от които два използват критерия на механичното разделение на времето, докато другите се придържат към литературния елемент:¹⁰

1. Средновековна литературна продукция (епохата на т. нар. арбъри, засвидетелстваните данни, ръкописите и текстовете на албански език, които претендират да са литературни факти.).

2. Хуманистична литературна продукция.¹¹

3. Литературна продукция на католическото възраждане и барока.

4. Литературна продукция на класицизма (с елементи на рационализъм и просвещение, рококо и литературната продукция на алхамиядо).

⁹ Çelebi, E. *Berati – krahina hijerëndë: nga udhëpërshkrimi i Evlija Çelebiut*. Nën: Albanica Ekskluzive, revistë mujore për dije e kulturë, Prishtinë, 67, prill/April 2007, p. 74–79.

¹⁰ Neziri, Z. *Kriteret e periodizimit të letërsisë „së vjetër“ shqiptare*. Nën: Letërsia si e tillë. Probleme të vlerësimit të trashëgimisë sonë letrare. Konferencë shkencore mbajtur në Tiranë më 28–29 mars 1996. Tiranë: Toena, 1996, f. 99.

¹¹ Съществуват и мнения, че терминът „хуманизъм“ е надценяване на дадения период.

Грижата за родния език като национална ценност е обща отличителна черта за всички писатели от северноалбанското духовенство. Ѓон Бузуку, Лек Матрьнга, Петър Буди, Франг Барди и Петър Богдани са силните корени на писмено литературна традиция, създадена в средите на католическото духовенство от албански произход, която би могла да разцъфти в много направления, но историческата съдба на Албания предопределя тези корени да бъдат пресечени. Паметниците от XV–XVII в., които бележат началото на документално засвидетелстваната история на албанския език, отразяват езиково състояние, много близко до съвременното. Коренните преобразования на албанската граматическа система, наследена от праалбанския, който като понятие може да се смята за идентичен с илирийския или по-точно с южноилирийския, вероятно са се извършили през време на първото хилядолетие от сл. Хр., или с други думи, дълго преди писмената регистрация на албански текстове.¹²

Започналото през 1385 г. османско владичество разделя страната на три почти автономни области от културна гледна точка, които през следващите векове се обособяват под влиянието на преобладаващата религия: православно ядро в Южна Албания, развитие на итало-албанската култура в католическа Италия и разцвет на ориенталската литература в мюсюлманските среди. Османската империя разделя населението по верски, а не по етнически принцип, но албанците не само успяват да оцелеят като народ, но и да разширят териториите, които населяват. Това предопределя и хетерогенността на албанската литература, която остава нейна отличителна черта и в съвремието.

¹² Десницкая, А. В. *К изучению латинских элементов в лексике балканских языков*. Сб. Romano-Balcanica. Ленинград: Наука, 1987. с. 13.